

Trpne konstrukcije v *Knižici spitavanja* teh pet glavnih štükov keršanskoga navüka (1777)

Polonca Šek Mertük*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 811.163.6'366.573

Polonca Šek Mertük: Trpne konstrukcije v *Knižici spitavanja* teh pet glavnih štükov keršanskoga navüka (1777). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 88=53(2017), 4, str. 139–165

V prispevku so prikazane trpne konstrukcije iz *Knižice spitavanja* (1777), to je iz tretje graške izdaje Parhamerjeve priredbe Kanizijevega katekizma. Najdeni sta bili obe obliki trpnika: trpnik na *-n/-t* (Doklam *néfta* pregreshila, ino ja vola greha s paradisha *ftirana bila.*) in trpnik s *se* (*S-kakfhoi poboshnoftjoi fe Maria zhafti?*), obe brez izražene vršilca glagolskega dejanja ali s prislovnim določilom vršilca dejanja.

Ključne besede: zgodovina slovenskega jezika, graške izdaje Parhamerjevega katekizma, glagolski način, trpnik

1.01 Original Scientific Article
UDC 811.163.6'366.573

Polonca Šek Mertük: Passive Constructions in *Knižica spitavanja* teh pet glavnih štükov keršanskoga navüka (1777). Review for History and Ethnography, Maribor 88=53(2017), 4, pp. 139–165

The treatise presents passive constructions from *Knižica spitavanja* (1777), i.e. from the third Graz edition of Parhamer's adaptation of Canisius' Catechism. Both passive forms were found: the passive on *-n/-t* (Doklam *néfta* pregreshila, ino ja vola greha

* doc. dr. Polonca Šek Mertük, Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor, polonca.sek@um.si

s paradisha *fīrāna bila.*) and the passive with *se* (*S-kakshoi poboshnoftjoi se Maria zhafti?*), both without expressed doer of the verbal act or with adverbial participle.

Key word: history of Slovene language, Graz editions of Parhamer's Catechism, voice of a verb, passive

KANIZIJEVI KATEKIZMI IN NJIHOVE PRIREDBE

Pater Peter Kanizij (1521–1597) je na pobudo kralja Ferdinanda leta 1555 na Dunaju izdal izviren katehetski priročnik *Summa doctrinae christianae*, poznan kot »veliki« katekizem (z 213 latinskimi vprašanji in odgovori). Leta 1556 je pripravil »najmanjši« katekizem za šolarje z 59 latinskimi vprašanji in odgovori, ki je najprej izšel anonimno kot dodatek jezikovni vadnici in molitveniku, pozneje pa v samostojni izdaji z naslovom *Parvus catechismus catholicorum*. Leta 1558 je kot skrajšano izdajo velikega katekizma pripravil še »mali«¹ katekizem *Institutiones christianae pietatis* (s 121 latinskimi vprašanji in odgovori) (Smolik 1992: 181).

Leta 1560 je cesar Ferdinand ukazal Kanizijeve katekizme uporabljati v svojih deželah, zato so vse tri Kanizijeve katekizme ponatiskovali v različnih krajih ter jih prevajali in prirejali v različne jezike.² Poseben uspeh so dosegle izdaje s podobami (103 lesorezne podobe). Domnevno prvi slovenski prevod Kanizijevega katekizma naj bi bil delo cistercijana Leonarda Pacherneckerja, izdan v Gradcu leta 1574, a je izgubljen. Tako je najstarejši ohranjeni prevod Kanizijevega katekizma na Slovenskem iz leta 1615: *Catechismus Petri Canisij Soc. Jesu Th. Skusi malane Figure naprej postavljen. S'Cessarskim oslobodovajnem*. Gre za Kanizijev najmanjši katekizem s slikami (podobami), delo jezuita Janeza Čandika (1581–1624). Besedila je zelo malo, večinoma le kot podnaslovi pod podobami (da so se ga zlasti otroci lahko naučili na pamet). Temu je leta 1672 sledila Schönlebnova redakcija, nato pa še Hipolitove izdaje (1715, 1728, 1730) (Jesenšek 2005b).

Kanizijeve katekizme je prirejal tudi jezuit Ignacij Parhamer³ (1715–1786). Parhamerjeve Kanizijeve katekizme je za poučevanje uporabljala Bratovščina krščanskega nauka, družba duhovnikov in laikov, ki se je hitro širila zlasti po zaslugi Ignacija Parhamerja, potujočega misijonarja, ki je leta 1754 prepotoval avstrijske dežele Štajersko, Koroško, Kranjsko in Tirolsko. Na Štajerskem je bila bratovščina po odločitvi sekovskega (graškega) škofa Leopolda Ernesta Firmiana ustanovljena leta 1755, že tri leta pozneje – 1758 – pa je v Gradcu

¹ Smolik (1992) katekizme imenuje veliki, mali in najmanjši, Jesenšek (2005b) in Snoj (1985a) pa veliki, srednji in mali.

² Snoj (1985a) navaja število 500 izdaj in 50 jezikov.

³ Prva Parhamerjeva priredba Kanizijevega katekizma izide leta 1750.

izšla prva graška izdaja Parhamerjevega Kanizijevega katekizma:⁴ *Obchinzka knisicza izpityvanya teh pet glavnih stukov maloga katekismussa postuvanoga patra Petra Kanisiussa*. Graški izdaji Parhamerjeve priredbe Kanizijevega katekizma sta izšli še leta 1764 in 1777. Na Slovenskem pa so izšle tudi ljubljanske (1760, 1761, 1762, 1766 in 1770) in celovške izdaje (1761, 1762 in 1764). Tako imamo torej tri slovenske izdaje Kanizijevega katekizma: graško, ljubljansko in celovško,⁵ ki so nastajale neodvisno ena od druge, nobena pa tudi naj ne bi bila samo prevod nemške izdaje (Smolik 1992; Jesenšek 2005b).

6. decembra 1774 je v Avstro-Ogrski monarhiji izšel prvi slovenski osnovnošolski zakon – Splošna šolska odločba Marije Terezije, s katero je skušala uvesti obvezno šolanje na ozemlju Avstro-Ogrske. Šola postane državna ustanova z učnim načrtom, verouk šolski predmet, katekizem pa zato šolska knjiga, učbenik. Za poučevanje verouka v šoli je bil potreben učbenik; njegovo vlogo je opravljal katekizem, ki je bil ob abecedniku na slovenskem narodnostnem ozemlju od 16. stoletja edina šolska knjiga za otroke v prvih letih šolanja. Država je skrbela za zakonodajo, cerkev pa za izvajanje pouka (verouka) (Snoj 1985b; Jesenšek 2005b).

VLOGA GRAŠKIH IZDAJ PARHAMERJEVEGA KANIZIJEVEGA KATEKIZMA V SLOVENSKEM KNJIŽNEM JEZIKU DRUGE POLOVICE 18. STOLETJA

»V drugi polovici 18. stoletja se pojavi širša skupina izobražencev, ki začne v skladu z duhom dobe in različnimi prerdnimi težnjami načrtno oblikovati knjižni jezik« (Pogorelec 2011: 26). Knjižni jezik »je postajal prav tedaj ena najpomembnejših narodovih institucij« (prav tam: 155).

»Zavedati pa se moramo, da je slovenščina bila in je še danes precej regionalno determinirana [...]. Ves čas je bila prisotna neka združevalna tendenca, ki pa ni bila omejena samo na eno regijo« (Tivadar 2011: 80). »Upravna ločenost med posameznimi slovenskimi pokrajinami je preprečevala skupni knjižnojezikovni razvoj na območju nekdanjih slovenskih kneževin, Karantanije in Panonije« (prav tam: 82).

⁴ Poimenovanje se nanaša na v Gradcu izdane slovenske izdaje Parhamerjevih priredb Kanizijevega katekizma.

⁵ Oz. »priredbe kranjske, koroške, štajerske izdaje Parhamerjevega katekizma, ki so v jezikovnem pogledu poudarjale pokrajinsko jezikovno specifičnost« (Orel 2009: 17) oz. kranjska, koroška in štajerska verzija (Orel 2001: 554) oz. osrednja ljubljanska, kajkavsko-štajerska in koroška (Pogorelec 2011: 28).

Od 18. do srede 19. stoletja sta na današnjem slovenskem ozemlju obstajala dva tipa slovenskega knjižnega jezika (z različicami):⁶ osrednji tip (s koroško različico) in vzhodni tip (s starejšo prekmursko in »mlajšo« vzhodnoštajersko⁷ različico) (Orožen 1996b: 123). »Slovenski knjižni jezik je bil razpet med sočasni živi govorjeni, ljudski jezik in težnjo po nadnarečnosti« (Orel 2001: 554). Za knjižni jezik je namreč vseskozi značilno »načrtno stremljenje k nadnarečnosti« (Orel 2010: 40). Jezikovna variantnost je bila »kompromis, ki se je nagnil na stran sočasne govorjene rabe in z izrazito deželnojezikovno usmerjenimi besedili privedel do regionalizacije jezika« (Orel 2011: 389). A tudi »pokrajinski knjižni jeziki in različice lahko vsebujejo le določene narečne posebnosti« (Orel 2009: 17). Tako se tudi »Dajnkova vzhodnoštajerska različica« ne naslanja na avtorjevo narečje, ampak upošteva širše narečne značilnosti⁸ (Orel 2001: 555).

Vse tri graške Parhamerjeve priredbe Kanizijevega katekizma (bile so v obliki knjižic, z okrog 200 stranmi in v velikosti molitvenika, da so jih zlasti otroci lahko nosili s seboj) so imele pomembno vlogo pri oblikovanju »najmlajše slovenske knjižne različice« (Jesenšek 2009: 93), to je najmlajšega slovenskega knjižnojezikovnega izročila, ki se je začelo oblikovati v drugi polovici 18. stoletja (prav tam: 100). Jesenšek (2009) vzhodnoštajerski jezik deli na rokopisno izročilo (1570–1758) in knjižno obdobje, ki ga sestavlja pet

⁶ Poimenovanja med slovenskimi jezikoslovci niso enotna. Npr. dva knjižna jezika: osrednjeslovenski in vzhodnoslovenski (Jesenšek 1991: 104; 1991/92: 171; 2011: 234); dva pokrajinska tipa knjižnega jezika: osrednjeslovenski s koroško glasoslovno-oblikoslovno različico in vzhodnoslovenski oz. prekmurski knjižni jezik z vzhodnoštajersko (prleško) različico (Legan Ravnika 2002: 355); v knjižni obliki štiri forme slovenskega jezika: osrednja (gorenjsko-dolenjska), koroška, štajerska in prekmurska (Logar 1996: 336); knjižne različice (koroška, vzhodnoštajerska) in knjižni podestavi slovenskega jezika (vzhodnoslovenski, osrednjeslovenski) (Orel 2009: 9); štiri pokrajinske dialektalno naravnane knjižne jezikovne različice: »krajinski« knjižni jezik, koroška knjižna različica, knjižni jezik v Prekmurju in v Porabju ter vzhodnoštajerska ali slovenje-goriško-prleška knjižna različica (Orožen 1996b: 121–122); deželne jezikovne različice: kranjska, koroška, vzhodnoštajerska in prekmurska (Orožen 2010: 27); tri oziroma štiri pokrajinske različice knjižnega jezika (Pogorelec 2001: 205); pohlinovska smer, koroška in slovenskogoriška smer, prekmurska, do neke mere tudi mariborska (Toporišič 1974: 14).

⁷ V nadaljevanju prispevka po Jesenšku (2009) prevzemam poimenovanje vzhodnoštajerski (knjižni) jezik. Poimenovanja drugih jezikoslovcev so še: vzhodnoštajerska (prleška) različica (Legan Ravnika 2002: 355) in vzhodnoštajerska knjižna različica (prav tam: 363); vzhodnoštajerska ali slovenje-goriško-prleška knjižna različica (Orožen 1996b: 122); knjižna prleščina oz. vzhodna štajersščina in vzhodnoštajerska oz. prleška različica (Orožen 1996a: 317); prleško-slovenjegoriška knjižna jezikovna tradicija (Orožen 1974: 116); štajerska varianta slovenskega jezika (Pogorelec 2011: 70) in štajerska varianta knjižne slovenščine (prav tam: 71), vzhodnoštajerski knjižni jezik (Rajh 1984: 42, 46), Dajnkov knjižni jezik (Rajh 2002: 70); slovenskogoriška smer (Toporišič 1974: 14).

⁸ Prim. še: Koletnik 1998, 2001, 2004; Zemljak Jontes 2008; Zorko 1998, 2009.

obdobji: (1) 1758–1777, jezikovnoprebudno, (2) 1777–1803, vzhodnoštajersko raznovrstno, (3) 1803–1824, iskalno-soočanjško, (4) 1824–1838, knjižnonormativno, (5) 1838–1847, zavrnitveno-enotnoslovensko (93). Graške izdaje Kanizijevega katekizma predstavljajo prvo – jezikovnoprebudno – obdobje vzhodnoštajerskega knjižnega jezika (1758–1777). V času nastajanja graških priredb Kanizijevega katekizma gre za »začetke vzhodnoštajerskega knjižnega jezika, za iskanje prave mere med narečjem in jezikom, med govorno in zapisano besedo. [...] Tretja izdaja Parhamerjevega katekizma (1777) zaključuje prvo obdobje v razvoju vzhodnoštajerskega jezika, tako da se povsem iztrga iz kajkavskih okvirov, tudi črkopisno, saj sprejme bohoričico in nakaže jezikovno podobo, ki je omogočila Volkmerju, da je vzhodnoštajerski knjižni jezik preizkusil tudi v leposlovju, pesništvu« (Jesenšek 2009: 101–102).

Graški prevodi Parhamerjevega katekizma kažejo, da so bili jezikovni stiki v panonskem jezikovnem prostoru v času razsvetljenstva zelo tesni. Kajkavščina je bila takrat »kultiviran knjižni jezik«, normiranje vzhodnoštajerskega knjižnega jezika pa se je v Parhamerjevih izdajah Kanizijevega katekizma šele začelo (Jesenšek 2005b: 774). Vzhodnoštajerski pisci so se še sredi 18. stoletja tesno navezovali na kajkavščino, ki jim je bila blizu zaradi šolanja na Hrvaškem ali pa so jo poslušali v cerkvi in se je učili iz kajkavskih cerkvenih priročnikov. Zaradi zgodovinskih okoliščin, kulture in večstoletnega skupnega jezikovnega razvoja v panonskem prostoru sta se kajkavski in vzhodnoštajerski jezik dolgo razvijala skupaj, zlasti pa ker v vzhodnoštajerskem jeziku ni bilo tiskane besede (kajkavščina je bila dolgo časa nadomestni knjižni jezik Slovencev na skrajnem severovzhodu slovenskega jezikovnega prostora).⁹ Že prvi graški prevod Parhamerjevega katekizma pa predstavlja »misel o vzhodnoštajerskem knjižnem jeziku, ki jo je dobrih 60 let kasneje uresničil Peter Dajnko« (Jesenšek 2005b: 771).

Prva graška izdaja Parhamerjevega Kanizijevega katekizma¹⁰ (1758) – *Občinska knjižica izpitavanja teh pet glavnih štukov maloga katekismusa poštuvanoga patra Petra Kanisiusa* ima kajkavsko-hrvaški pravopis in pisavo. Jezik je zelo blizu kajkavščini.

⁹ O značilnostih severovzhodnoslovenskega jezikovnega prostora glej npr. Rigler 1968; Rajh 1999, 2002; Koletnik 2003; Orožen 2003; Jesenšek 2004, 2005a, 2005b; Zorko 1998, 2009; Ulčnik 2009.

¹⁰ Gre za prvo tiskano knjigo na Slovenskem Štajerskem (Jesenšek 2009: 101). O oblikovnih, jezikovnih in drugih značilnostih štajerskih izdaj Parhamerjevega Kanizijevega katekizma so pisali npr. Ilešič (1906), Rigler (1968), Snoj (1985a, 1985b), Smolik (1992) in Jesenšek (2005b).

Druga izdaja – *Občinska knjižica spitavanja teh pet glavnih štukov maloga katekizmusu poštuванega p. Petra Kaniziusa iz tovarštva Jesusa (1764)* se je jezikovno zavestno odmika od kajkavščine, a še ostaja kajkavski črkopis. Jezik je precej bližji štajerski slovenščini kot kajkavščini. Izdaja kaže jasne poteze odstopanja od kajkavske norme in se jezikovno poskuša približati takrat nastajajoči vzhodnoštajerski jezikovni različici. V razsvetljenstvu so vzhodnoštajerski duhovniki prvič začeli razmišljati o svojem knjižnem jeziku, ki naj bi se jasno ločil od osredneslovenskega, predvsem pa od kajkavskega hrvaškega.

Tretja izdaja – *Knjižica spitavanja téh pet glavnih štukov keršanskoga navüka, Na visoko sapoved Dühovnih Poglavarov is nemških prestavlena, ino tretjo krat vün dana (1777)* je pisana v sicer ne popolnoma dosledni, a vendar dokaj urejeni bohoričici. Je v podobnem formatu kot prva in z oštevilčenjem strani (1–168). Izginile so skoraj vse kajkavske jezikovne značilnosti, kajkavskih besed skoraj ni več, ostajajo pa posamezni kajkavizmi ter se pojavljajo novi osredneslovenski izrazi in poimenovanja. Pred naslovno stranjo je 16 strani obsežen abecednik, ki je bil sprva najverjetneje posebna knjiga,¹¹ na koncu pa osem strani obsežno Pripravljanje k enoj srečnoj smerti.¹²

Katekizem je v prvotnem pomenu pomenil »zbirko vprašanj, na katera so morali znati odgovoriti katehumeni, če so želeli prejeti krst. Pozneje se je ime začelo uporabljati širše, in sicer za splošno zbirko vprašanj in odgovorov v zvezi s krščansko vero« (Pulko 2008: 133). Zgradba katekizma »se v svojem bistvu približuje tradicionalnemu načinu prenašanja verskih resnic, tj. z dvogovorom med učiteljem in učencem na način postavljanja vprašanj (Krajnc Ivič 2008: 223). Značilna je stara literarna oblika kateheze: idealni dialog med učiteljem in učencem. Dvogovori med učiteljem in učencem zaradi učiteljevega strokovnega znanja sodijo v skupino enosmernih dvogovorov, za katere je značilno, da je več moči glede vodenja in usmerjanja dvogovora dane le enemu od udeležencev. Ta običajno postavlja vprašanja tako, da odgovori nudijo osnovo na naslednje vprašanje. Izrazita je torej besedilna soveznost med posameznimi sekvencami v dvogovoru, kar omogoča večinoma postopne prehode med temami (Krajnc Ivič 2008: 224).

¹¹ Ilešič (1906) pojasnjuje, da je primerek katekizma iz leta 1777 v ljubljansko knjižnico prišel s Kopitarjevo knjižnico in da abecednik v njej originalno ni bil del katekizma, pač pa si ga je Kopitar sam dal s katekizmom vezati. Svoje prepričanje utemeljuje z več dejstvi: abecednik in katekizem sta v različnih formatih, abecednik je brez oštevilčenja strani, katekizem jih ima, abecednik je pred naslovom katekizma, papir v abecedniku je boljši, črke večje, za zgolj kot uvod v katekizem je abecednik preobširen, zlasti razlika je v pravopisu.

¹² Tudi za ta del Ilešič (1906) meni, Rigler (1968) pa je prepričan, da prvotno ni bil del katekizma, saj na podlagi jezika zadnji liste umešča za leto 1777.

TRPNI GLAGOLSKI NAČIN (TRPNIK)

V normativni slovnici slovenskega jezika (Toporišič 2004) je trpnik ena od dveh oblik glagolskega načina,¹³ opredeljen kot »pojem za razmerje med osebkom in (iz)vršilcem dejanja. 1. Če je osebek tudi (iz)vršilec dejanja ali nosilec stanja, govorimo o tvorniku ali aktivu: *Gradove so med vojno porušili (vojaki). – Knjigo so tiskali v Tiskarni Ljudske pravice). /.../* 2. Če pa osebek ni vršilec dejanja, pa tudi ne nosilec stanja ali poteka, ampak od dejanja prizadeti, gre za trpnik ali pasiv: *Gradovi so bili med vojno porušeni (od vojakov). – Knjiga je bila tiskana/se je tiskala v Tiskarni Ljudske pravice*« (Toporišič 2004: 358). V trpniku osebek »ni dejaven, pač pa se dejanja udeležuje po zaslugi drugih« (Toporišič 1965: 101) oz. »dejanje osebkui prihaja od zunaj (*bil sem izgnan*)« (Toporišič 1967: 118). Trpnik se ob ohranitvi istega časa in vida da zmeraj spremeniti nazaj v tvornik, vsak tvornik pa se ne da pretvoriti v trpnik. Tvor-nik je v primerjavi s trpnikom prvoten, trpnik je le pretvorbena oblika.

Pretvorbena razmerje¹⁴ je sledeče: 1. beseda ali besedna zveza, ki je bila osebek tvornega stavka, se v trpnem ali opusti ali pa postane prislovno določilo vršilca glagolskega dejanja, in sicer v roditeljskem ter s predlogom *od* (*po* + samostalni in v mestniku je v takem primeru napačen); 2. glagolska oblika na *-m* (ali na *sem* + *-l*) se zamenja z glagolsko obliko na *sem* + *-n/-t* ali pa se prvotni glagolski obliki doda *se*; 3. beseda ali besedna zveza, ki je bila predmet tvornega stavka, postane v trpnem osebek. Če pretvarjamo trpne stavke v tvorne, ravnamo obratno (Toporišič 2004: 358).

¹³ »Srednjik je po slovenski slovnični tradiciji tvornik, ki se mu s povratnim *se* odvzema prehodnost – osebkui, predvsem v vlogi nosilca pri dejanju/procesu, se s povratnim morfemom se ob glagolu dodaja še prizadetost z dejanjem, kar je lahko izraženo s samotvornim srednjikom« (Žele 2012: 63–64).

Medij ali srednjik. »Tega bi imeli takrat, kadar sta osebek in predmet dejanja identična, ista. Npr.: 'Učenec se hvali s svojimi uspehi.' To je dejansko aktiv, saj dejanje opravlja osebek, na kom ga opravlja, je pa vseeno: lahko bi hvalil tudi uspehe svojega sošolca ali psa pri dresiranju /.../« (Toporišič 1965: 104).

¹⁴ Orešnik (1986/87: 150) piše o nepotrebnosti trpniške pretvorbe, saj je bistvo »v slovarju (tam se sistematično določa/spreminja vezljivost), v pomenski podstavi (tam se odloča, katere slovanske enote so vstavljive) ter v globinski zgradbi (tam se povedje in udeleženci ubesedi s slovanskimi enotami, nato pa se jim dodelijo stavčnočlenske vloge)«.

TRPNIK V KNIŽICI SPITAVANJA

V tretji graški izdaji Parhamerjevega Kanizijevega katekizma sta zastopani dve obliki za izražanje trpnika: trpnik s trpnim deležnikom na *-n/-t* (v nadaljevanju trpnik na *-n/-t*) in trpnik s *se*.¹⁵

Trpnik na *-n/-t*

V *Knižici spitavanja* se je trpnik na *-n/-t* pojavljal v dveh oblikah: v osnovni in v polni obliki,¹⁶ to je ali brez prislovnega določila vršilca glagolskega dejanja ali z njim.

Pri določevanju trpnih konstrukcij z deležnikom na *-n/-t* je nujno upoštevati pretvorbeno razmerje – pri pretvorbi tvornika v trpnik in narobe ostajata čas in glagolski vid nespremenjena (seveda tudi glagolski pomen). Če pa se eden ali drugi spremenita, oblike z deležnikom na *-n/-t* ne izražajo trpnosti, ampak stanje (Toporišič 1965, 2004). V prispevku so zato kot trpnik na *-n/-t* upoštevani in predstavljeni le zgledi s trpnim deležnikom na *-n/-t*, to je zgledi trpnika, ki se dajo pretvoriti v tvornik tako, da čas in glagolski vid ostaneta nespremenjena (npr. N. Zhé pa *zhlovek* po kersti grefhi? D. Tak *mora snovizh od svetega Dūha pofvezhen biti*, zhé hozhe svelizhanye jadobiti (48)). Izvzeti so primeri z deležnikom na *-n/-t*, pri katerih se pri pretvorbi iz tvornika (ali v tvornik) spremenita čas in/ali glagolski vid (npr. N. Keri fo toti svetniki? D. Vji, *keri fo od svetega Dūha pofvezheni* (50)), oz. z deležniki stanja.¹⁷

¹⁵ Poimenovanji sta iz normativne slovnice (Toporišič 2004), medtem ko se v strokovni literaturi pojavljajo še druga poimenovanja, npr. perifrastični in refleksivni pasiv (Orožen 1969), »pravi« in »povratni trpnik« (Kovačič 1991: 46).

¹⁶ Glede na ohranjanje/izpustitev vršilca Orešnik (2006: 30) loči kratki in dolgi trpnik. Opozarja, da kratki trpnik ne izraža vršilca/nosilca glagolskega dejanja in nima soodnosnega prehodnega tvornika. Nasprotno dolgemu trpniku, ki vsebuje vršilca/nosilca v obliki predložnega sklona, ustreza neki prehodni tvornik, to pomeni, da je pretvorjen iz soodnosnega prehodnega tvornika, ki vsebuje vršilca/nosilca v imenovalniku. Zato domneva, da nastane kratki trpnik iz soodnosnega dolgega trpnika z izpustom vršilca/nosilca glagolskega dejanja (kadar vršilec/nosilec ni pomemben ali znan). Toporišič (2004) trpnik z imenovanim vršilcem dejanja imenuje trpnik v polni obliki. Kovačič (1991: 45) ga po Keenanu imenuje temeljni ali bazični pasiv, »ker je trpnik brez vršilca v svetovnih jezikih pogostejši«.

¹⁷ Stanje po izvršenem dejanju in ne trpnika izražajo tudi konstrukcije, ki imajo ob deležniku na *-n/-t* časovna prislova *od vekoma* in *na veke*. Navedene konstrukcije bi bile v svoji osnovni obliki (brez prislovnega določila) trpne, dodani časovni oznaki pa konstrukciji odvzemata trpni značaj in jo spreminjata v stanje. Deležnik v teh konstrukcijah zato ni trpni deležnik na *-n*, ampak deležnik stanja, konstrukcija pa zato netrpná (npr. *Bog Sin je rojen od Boga Ozhé odvékoma* (43); *Da je Jefshufh krifhtufh* ta druga perfhona, nafh

Takšne oblike z deležnikom na *-n/-t* se ne dajo pretvoriti v netrpniško obliko istega časa in vida, zato izražajo stanje po dovršenem dejanju.¹⁸ Za ugotavljanje pomenskih odtenkov deležnikov na *-n/-t* je potreben dvostopenjski algoritem, saj enostopenjski za ugotavljanje trpnika ne zadošča (*Teta je povabila nečaka. – Nečak je bil povabljen. – Nečak je povabljen.*) (Žagar 1983/84).

Trpnik na -n/-t brez prislovnega določila vršilca glagolskega dejanja

Trpnik na *-n/-t* v osnovni obliki se je v obravnavanem besedilu pojavljal z osebnimi oblikami pomožnika *biti* in trpnim deležnikom na *-n/-t*.

odrešhenik, ino pravi Sin boshji, *rojen od vekoma* (91); N. Kai nam hafni špoved? D. Dofti nam hafni, ker je prav špove, jadobi vezhno švelizhanye, ker pa je ne špove prav, *on bode naveke ferdaman* (68); N. Kai vüzhi toti shtük? D. Da mi potem shivlenyi edno drugo vezhno shivlenye imamo vzhakati, gde poboshni pres konza je bodo vešelili, *hudobni pa na veke bodo kashtigani* (94–95)).

Žele (2012: 66) loči med stanjem in postanjenjem: Anica stavi vazo na mizo – Vaza je stavljena/se stavi na mizo (potrpnjenje); Vaza stoji na mizi (stanje); Vaza je postavljena na mizi (postanjenje); pri Križaj Ortar (1993) se poimenovanji prepletata. Toporišič (2004) ima samo pojem stanje. Križaj Ortar (1993) opozarja, da Toporišič opisuje potek obeh pretvorb, ne pa tudi izhodišča. Zato sama razliko med trpnikom in stanjem pojasnjuje z vidika pomenske podstave povedi: »za vrsto pretvorbe je razločevalna pomenska sestavina '+/- dokončanost dejanja'. Če je v pomenski podstavi 'nedokončano dejanje', pride do potrpnjenja, če pa je 'dokončano dejanje' pride do postanjenja« (Križaj Ortar 1993: 230). Tako trpnost kot stanje lahko izrazimo s (trpnim) deležnikom oz. deležnikom (stanja) na *-n/-t*; razlika med njima je v slovenskem jeziku utemeljena slovnično (pri pretvorbah tvornika v trpnik in narobe ostajata čas in glagolski vid nespremenjena; kadar se eden ali drugi pri pretvorbi spremenita, oblike z deležnikom na *-n/-t* ne izražajo trpnosti, ampak stanje. Križaj Ortar (1993: 232) opozarja, da se zanemarja pomen kot bistvena določilnica razlikovanja: »trpni deležnik ohranja pomen 'dejanje', in to vedno le 'nedokončano dejanje', medtem ko deležnik stanja zamenjuje pomen 'dejanje', in sicer vedno le 'dokončano dejanje', s pomenom 'stanje po izvršenem dejanju'. Razlika med trpnim in stanjskim deležnikom je torej v pomenu ('nedokončano dejanje' proti 'stanje po izvršenem dejanju') in v vidu podstavnega glagola (nedovršnost proti dovršnosti)« (biti obešano : biti obešen). Toporišič (2004) nasprotno tvori trpnik tudi z dovršnimi trpnimi deležniki (Gradovi so bili med vojno porušeni (od vojakov)). Tako tudi Žagar (1983/84): Jopica bo kmalu spletena 'jo bo kmalu kdo spletel'. Jesenovec (1965) pa praviloma le iz dovršnih (neposredno prehodnih) glagolov s predmetom v tožilniku. Orožen (1969: 3): »Pravi semantični pasiv je izpričan v prihodnosti in preteklosti, kjer prevladujejo po vidu dovršni glagoli (boš kaznovan, je bil kaznovan; prezent: je kaznovan, izraža stanje – torej je to rezultat). V kolikor se v takih opisnih zvezah pojavljajo nedovršniki, posebno v prezentu prehajajo v prave pridevnike (meso je kuhano : kuhano meso).«

V prispevku je upoštevano pojmovanje po normativni slovnici, kar pomeni, da trpnik na *-n/-t* lahko tvorijo trpni deležniki dovršnih in nedovršnih glagolov. Izraz stanje pomeni v tem članku samo 'stanje, ki je izid preteklega dejanja' oz. stanje po izvršenem dejanju, izraženo z zvezo pomožnika in deležnikom stanja (npr. pečen je bil, je obešen, ne pa visi, sedim, živim ipd.) (zgledi so iz Toporišič 1979: 116).

¹⁸ Merše (2001) piše, da je stanski pomen značilnost deležniškega trpnika dovršnih glagolov.

Trpne konstrukcije s trpnim deležnikom ustrezajo formulaciji: O_{-v} + $BITI_{os. obl.}$ + trp. del. na $-n/-t$. Sestavljajo jih vsaj naslednje sestavine: osebek (O), ki ni vršilec dejanja (je $-v$), pa tudi ne nosilec stanja ali poteka, ampak od dejanja prizadeti; osebna oblika glagola *biti* (v različnih številih, časih in naklonih) ter trpni deležnik na $-n/-t$ dovršnih ali nedovršnih prehodnih glagolov.

O_{-v} + $BITI_{os. obl.}$ + trp. del. na $-n/-t$												
O_{-v}^*	glag. oseba, število*					glag. čas			glag. naklon		glag. vid ¹⁹	
16	2. os. ed.	3. os. ed.	3. os. dv.	1. os. mn.	3. os. mn.	sed.	pret.	prih.	pov.	vel.	dov.	nedov.
	4	19	1	1	1	15	5	6	21	5	21	5

* Razmerje med številom osebkov v trpnih konstrukcijah in številom glagolskih dejanj je lahko enako (če eno dejanje prizadeva en osebek) ali različno (če več dejanj prizadeva en osebek ali eno dejanje več osebkov).

V (kratkem) trpniku na $-n/-t$ je od dejanja prizadeti najpogosteje (81 %) neudeleženec/neudeleženo (3. oseba). Ogovorjeni (2. oseba) ali govoreči (1. oseba) kot prizadeti se redko pojavljata (15 % oz. 4 %, skupaj 19 %). Ogovorjenega (in v enem primeru tudi neudeleženo) prizadeva glagolsko dejanje v velelnem naklonu. Opazna je za verska besedila značilna besedna zveza *bodi hvaljen*. Zgledi so obravnavani kot trpnik, saj čas oz. glagolski vid (in pomen) pri pretvorbi v tvornik ostajata nespremenjena. Trpni konstrukciji *hvaljen biti* ustreza pretvorba v tvornik, ki izraža željo *Naj te hvalim(j)o*. Trpna oblika na $-n/-t$ pomeni dejanje (osebek je cilj glagolskega delovanja in ne nosilec stanja). V vseh zgledih gre za rabo deležniškega trpnika nedovršnih glagolov v dovršnem pomenu.²⁰

- Sanctus. Vsa zhaft nai sdai vkup side / Vu ferzi nafhemi, / Nyo daimo mi, ker pride / V-imeni boshjemi / Hosana na vijhini / *Hvalen bodi Gospod*, / No po fjeta fhirini / *Hvalen bodi* povjod. / Kirie eleison (136).²¹
- Credo. Da je mormo verjeti / En Bog, perfhone tri, / Bog Ozha, Sin, Duh fveti / Kak nas zirkva vuzhi; / Zhaft bodi Bogi Ozhi / Ker je vse ftvaro nas, / *Bog Sin, ino Duh fveti* / *Bod' hvalen* vfaki zhas. / Kirie eleison (133).
- PESEM. Bratov, ino Sefter S. refhnega tela. Ah Kriřtiani, vkup sebrani / Rezhmo sdai vfi toti glas / *Bodi fveto reshno telo* / *Hvaleno* na vezhni zhas. // Prite, prite hvalo daite / Rezhhte *bodi hvaleni* / *Tu na sozhi, Bog mogozhni* / Vu fvetem Sakramenti (148).

¹⁹ Vidske razmere pri trpniku z *biti* sledijo iz lastnosti trpnega deležnika.

²⁰ Merše (2006) navaja podoben primer iz Dalmatinove Biblije (*Inu tu je ta, kateri je fejan raven pota*). Tudi Orožen (1969: 9) ugotavlja, da »se rad pojavlja nedovršni pasiv v zvezi z imperativom: Hofana Synu Davidovemu, hvalen bodi tá, kir pride v' imeni tiga gořpóda«.

²¹ Ponazarjalni zgledi so zapisani v izvirni obliki, število omejujem na pet.

Več kot polovica (58 %) trpnih oblik na *-n/-t* je v sedanjiku; od tega je kar 67 % deležniškega trpnika v zgodovinskem sedanjiku, v katerem je opazna za vzhodoslovenski jezikovni prostor značilna raba trpnika brez pomožnega glagola (zadnji trije zgledi). Vsi primeri z dramatičnim sedanjikom so obravnavani kot trpnik, saj sedanje oblike s trpnim deležnikom iz dovršnih glagolov izražajo »dejanja, ki niso sestavina aktualnega dogajalnega niza in ki pripadajo drugi, glede na čas dogajanja zgodnejši dogajalni ravlini« (Merše 2009: 53). Zgledi se nanašajo na preteklost, zato pri pretvorbi čas in glagolski vid ostajata nespremenjena (dramatični sedanjik *je noter postavljena* ustreza pretekli obliki *je bila noter postavljena*, to pa je po pretvorbi v tvornik *so jo noter postavili*).

- REGULE ali Dushnofti *bratovzhine Kerfhanfhega navüka*, kera *je* na flovenfkem fšajari v-leti 1755. *noter poftavlena* (161).
- *Keri je fpozhet* od düha fvetega,²² rojen²³ is Marie divize (6).
- Jas verjem v -Boga Ozho vfega mogožhnega fštvavnika nebés, ino fémle. Ino v -Je fshufha kri fhtufha fina nyegovega edinega Gofpoda nafhega. *Keri je fpozhet* od Duha fvétega, rojen is Marie divize. Terpo pod Ponzium Pilatufhum, *krishan*, vméro, ino *pokopan* (32).
- N. Kak fe rezhe shterti shtük? D. Terpo pod Ponzium Pilatufhom, *krishan*, vmero, ino *pokopan* (92).
- Terpo pod Ponzium Pilatufhum, *krishan*, v -méro, ino *pokopan* (6).

Povedni sedanjik z deležnikom na *-n/-t* dovršnih glagolov je dvoumen, saj pomeni ali trpnost (za preteklost) ali stanje (za sedanjost), npr.: *Stvar je že urejena* 's(mo) že uredili' ali 'je v redu' (Toporišič 1974: 258). Tudi preteklik z deležnikom na *-n/-t* je dvoumen: XY je bil ubit 'so ga ubili' proti 'je bil v stanju ubitosti' (258).

Primerov trpnika na *-n/-t* v pretekliku (19 %) in prihodnjiku (23 %) je manj kot polovica. Ob glagolskih oblikah v pretekliku in prihodnjiku se pojavljajo samo trpni deležniki dovršnih glagolov. V pretekliškem trpniku je zaradi vezalnega priredja opazen izpust opisnega povednega sedanjika pomožnega

²² Oblika je obravnavana kot zgled trpnika *-n* brez prislovnega določila vršilca glagolskega dejanja, saj s predložno zvezo v roditniku ni izražen vršilec glagolskega dejanja. Odločitev potrjuje tudi Katekizem Katoliške Cerkve (1993): »Sveti Duh je poslan, da bi posvetil materinsko telo Device Marije in ga po božje naredil rodovitnega, saj je Sveti Duh 'Gospod, ki daje življenje', ko stori, da Marija spočne večnega Očetovega Sina v človeški naravi, vzeti iz njene« (139). Po Jesenšku (2008: 21) je v takih trpnih stavkih izražen »način izvršitve dejanja«.

²³ Orožen (1969: 9): »Zelo pogosto najdemo v tekstih rezultativ (tip: razprodano, zaprto, zasedeno). Zdi se, da je ta možnost tudi zelo prikladna za kratko poročanje o preteklih dogodkih« (Tudi iz Idrije so denarji, srebro, ino cinober dalej pruti Gradcu popelani).

glagola (*je* oz. *sta* v drugem oz. tretjem zgledu) ter deležnika na *-l* (v drugem zgledu).

- N. Kak je Bog Angele ſtvaro? D. V-ſvoji gnadi, ino v-velkem goſpostvi. N. Jeli ſo vſi tak oſtali? D. Né ſo, temozh *tretji tal je* ſavolo greha te giſdoſti v-vezhni ogen *verſhen bio* (44).
- N. Kai nas vüzhi toti ſhtük? D. Da je *Jeſhuſh kriſhtuſh* ſa naſho odreſhenye po zhlovezhji naturi doſti terpo pod tim oblaſtnikom Ponzium Pilatuſhum, k-ſmert *obſodjen*, na krishi vmero, ino *pokopan bio* (92).
- N. Keri ſo bili prvi ludje, kere je Bog ſtvaro? D. *Adam, no Eva*; od kerih mi, ino vſi ludje iſhajamo. N. Gdê, ino kak je Bog nyui ſtvaro? D. V -ſvoji gnadi v -paradiſhi. N. Kak dugo ſta v-gnadi boſhji, ino v-paradiſhi oſtala? D. Doklam néſta pregreſhila, ino *ſa vola greha* s paradiſha *ſtirana bila* (44–45).²⁴
- Jeli je ſadoſti hüdega ſe varvati, ino grehov ſe ogibati? Né: kaiti *vſako dërvo*, kero nerodi dober ſád, *bode poſekano, ino* v - ogen *verſheno* (20).
- N. Jeli je ſadoſti, da ſe grehov ogiblemo? D. Nei; mi moramo polek tega dobro zhiniti, kaiti *vſako dërvo*, kero nerodi dober ſád, *bode poſékano, ino* v ogen *verſheno* (118).

Trpnik na -n/-t s prislovnim določilom vršilca glagolskega dejanja

Trpnik običajno uporabljamo takrat, kadar hočemo izpostaviti tistega (tisto), ki ga prizadeva glagolsko dejanje, zamolčati ali potisniti ob stran pa (iz)vršilca glagolskega dejanja (VGD), ki ga zato izpustimo. Lahko pa tudi v trpni konstrukciji (iz)vršilca glagolskega dejanja izpostavimo, takrat le-ta postane prislovno določilo vršilca glagolskega dejanja. Rabi prislovnega določila vršilca glagolskega dejanja v trpnih konstrukcijah slovenski jezikoslovci praviloma niso bili naklonjeni (izjema so npr. Bohorič, Dajnko, Toporišič). Levstik (1933) je trpno obliko z *od* in rodilnikom dosledno zavračal.²⁵ Tudi Jesenovcu (1965) se zdi, da slovenščina t. i. popolnega trpnika ne ljubi, ker naj bi bilo to narejeno po tujih vzorih. Ham (1990) pa je prepričana, da ne drži, da trpna oblika z izraženim vršilcem dejanja ne ustreza strukturi našega jezika. Ne strinja se s trditvami, da naj bi bil orodnik prevzet iz ruskega, rodilnik iz latinskega, mestnik pa iz nemškega, italijanskega in španskega jezika. Meni, da je v

²⁴ »Pasiv v slovenščini lahko uporabljamo takrat, kadar se nam povzročitelj dejanja ne zdi važen, pač pa toliko bolj dejanje samo in tisti, ki mu je dejanje bilo namenjeno, ki se ga je dejanje tikalo. Ta namreč v pasivni konstrukciji postane osebek, ob povedku najvažnejši stavčni člen, in že s tem sili v ospredje naše pozornosti« (Toporišič 1965: 102). Aktivna raba bolj spodbuja k vprašanju, kdo je pravzaprav nekaj storil, kakor pasivna (102).

²⁵ »Ne smemo tacihi stavkov devati v trpivni naklon (Leideform), v katerih stoji potem imenovavnik v rodilniku s predlogom *od*. Nihče ne pravi: 'Bežim, ker sem bil od očeta tepen'; ampak: 'bežim, ker so me oče tepli'. Ako bi te kdo vprašal: 'zakaj bežiš?' in ti bi mu odgovoril: 'ker sem bil tepen'; vendar ne bo oni dalje vprašal te: od koga si bil tepen? ampak djal bo: 'kdo te je tepel?'« (110–111).

orodniku izražen vršilec dejanja splošnoslovanski jezikovni pojav, ki pa je v 16. stoletju začel izginjati, ker so se začele uveljavljati oblike z *od* + roditeljski in *po* + mestnik. Jesenšek (1988) ugotavlja, da se je v vzhodnoslovenskem jeziku pojavljala različica, ki v osrednjeslovenskem ni bila živa. Gre za t. i. genitiv izvora, ki mu sledi trpni deležnik na *-n/-t*. Piše, da »so te oblike po pomenu in funkciji pasivne, vendar pa že nakazujejo prehod v aktiv. Danes jih lahko uporabljamo samo aktivno v odvisnem ali vrinjenem stavku« (prav tam: 210). Trditev podkrepi z razlago, da »pri pretvorbi postane osebek pasivnega stavka predmet v tožilniku aktivnega stavka. Povzročitelj glagolskega stanja, ki je izražen s predlogom *od* (genitiv izvora), pa postane osebek aktivnega stavka« (prav tam). Trpni način izražanja z obema tvornima delovalnikoma (osebek je cilj glagolskega dejanja, vršilec dejanja, nosilec stanja ali poteka pa prevzema mesto prislovnega določila vršilca glagolskega dejanja) v stavčni zvezi *biti* + *trpni deležnik* na *-n/-t* + *predložna zveza z roditeljskim* je bil v zgodovinskem razvoju slovenskega jezika pogosto neupravičeno »nemško« zaznamovan, a gre za »značilno slovensko skladiščno zgradbo in razmerje (v trpnem stavku eno- ali večstavčne povedi med osebkom, povedkom, predmetom in prislovnim določilom« (Jesenšek 2008: 21).

Čeprav je bila trpna zveza z *od* v zavesti slovenskih jezikoslovcev in slovnicarjev kot tuja tvorba in pogosto odsvetovana, se je v zapisanih besedilih pogosto pojavljala. Tudi v obravnavanem besedilu *Knjižice spitavanja* se najde. Za večino primerov trpnika na *-n/-t* v polni obliki, to je z obema prvotnima delovalnikoma oz. osebkom kot ciljem glagolskega delovanja in prislovnim določilom kot vršilcem glagolskega dejanja (Toporišič 2004) velja formulacija: $O_{-v} + BITI_{os. obl.} + trp. del. na -n/-t + VGD_{od/iz}$, ki pove, da prevladujejo primeri t. i. popolnega trpnika z glagolom *biti* v osebni obliki.

O _{-v} + BITI _{os. obl.} + trp. del. na -n/-t + VGD _{od/iz}										
O _{-v}		glag. oseba, število		glag. čas			glag. naklon		glag. vid	
		2. os. ed.	3. os. ed.	sed.	pret.	prih.	pov.	vel.	dov.	nedov.
od	4	3	1	3	–	1	2	2	1	3
iz	4	–	4	3	1	–	4	–	4	–

Vršilca glagolskega dejanja v trpniku na *-n/-t* izražajo roditeljske zveze s predlogoma *od* in *iz*. V vseh primerih trpnika na *-n* te skupine je poudarjeno dejanje – v prvih dveh zgledih je izraženo v velelnem, v zadnjih dveh pa v povednem sedanjiku in prihodnjiku.

- Anda *zhifta diviza* bodi pospravljena, fjeta fi pomozhniza, *od nas bod' hvalena*, profi sa greshnike; da tebe enkrat v-nebi hvalimo na véke (152).

- Ti Diviza nai zhednéfha / Diviza nai poshtenéfha / O ti Diviza *mozhna* / O²⁶ *nas bodi hvalena* (153).
- Pres greha fi spozheta, kak te zirkva zhafti, *diviza* v -figdar fjeta pres madesha fi ti, zhifsta fi rojena; *od neba, ino semle vfigdar fi hvalena*. // 3. Angel je k-tebi poflan, ki je posdravo te, Gabriel je menuvan, Bog fam ga pojlau je, zhe fi ti glih vfigdar diviza, *bode rojen od tebe svelizhar* (150).

Drugo možnost izražanja vršilca glagolskega dejanja v trpniku na *-n/-t* predstavljajo zveze s predlogom *iz* in rodilnikom. Vse so različica zveze *je rojen iz Marije Device*. V prvih treh zgledih, ki so v zgodovinskem sedanjiku, je osebek trpnega stavka izražen zaimensko (*keri, ker*), a določljiv iz širšega sobesedila. V zadnjem zgledu, ki je v pretekliku, pa je imenovan v prvem (tvornem) stavku vezalnega priredja, v trpnem pa neimenovan.

- *Keri* je spozhét od düha fjetega, *rojen is Marie divize* (6).
- Jas verjem v -Boga Ozho vfega mogožnega fjavarnika nebés, ino femle. Ino v -Jefshufha kri/fhtufha fina nyegovega edinega Gofpoda nafhega. *Keri* je spozhét od Duha fvetega, *rojen is Marie divize*. Terpo pod Ponzium Pilatufhum, krishan, vméro, ino pokopan (32).
- N. Kak je rezhe tretji shtük? D. *Ker* je spozhét od Duha fvetega *rojen is Marie Divize* (91).
- N. Kai nas vüzhi? D. Da je *Jefshufh kri/fhtufh* pravi zhlovek gratao, skos mozh fvetega Duha spozhét, ino *rojen bio is Marie Divize* (91–92).

Trpnik na *-n/-t* v polni obliki, za katerega je značilna formulacija $O_{-v} + BITI_{nedol.} + trp. del. na -n/-t + VGD$, se v obravnavanem besedilu pojavi le enkrat.

O _{-v} + BITI _{nedol.} + trp. del. na -n/-t + VGD _{od}					
O _{-v}		glag. oseba, število	glag. čas	glag. naklon	glag. vid
		3. os. ed.	sed.	pov.	dov.
morati	1	1	1	1	1

Nedoločnik je vezani, ob naklonskem glagolu *morati*, ki izraža nujnost. Vršilec glagolskega dejanja je, kar je za cerkvena besedila značilno, Sveti Duh. Poudarjeno je dejanje (*ga mora Sveti Duh znova posvetiti*), ne za stanje po izvršenem dejanju.²⁷

- N. Zhé pa zhlovek po kersti grefhi? D. Tak *mora snovizh od fvetega Düha pofvezhen biti*, zhé hozhe svelizhanye fadobiti (48).

²⁶ Je tiskarska napaka; v izdaji 1764 je predlog *od*.

²⁷ Nasproti npr. zgledu: N. *Keri fo toti fvetniki*? D. Vfi, *keri fo od fvetega Düha pofvezheni*, naimre; fvetniki v -nebéfah, poboshni, bogabojezhi na femli, ino dufhe v-hizah (50), kjer gre zaradi časovnega premika za stanje po izvršenem dejanju (*Sveti Duh jih je posvetil → od Svetega Duha so posvečeni*).

Trpnik s se v Knjižici spitavanja

Trpnik s se^{28} se je pojavljal na dva načina: brez prislovnega določila vršilca glagolskega dejanja ali z njim.

Trpnik s se brez prislovnega določila vršilca glagolskega dejanja

Najosnovnejšo zvezo trpnika s se predstavljata osebek (prizadeti/prizadeto) in prehodni dovršni ali nedovršni glagol, ki mu dodamo morfem se ($\pm\check{z}O_{-v} + SE + G_{os. obl./nedol.}$). Osebek, enako kot v trpniku na $-n/-t$, ni vršilec dejanja (je $-v$), označuje pa ga kategorija živosti ali neživosti ($\pm\check{z}$). Trpne zglede predstavljajo samo tisti primeri, v katerih osebek, tudi če je živo ($+\check{z}O$), ni vršilec glagolskega dejanja. Zato so glagoli v takih trpnih zvezah prehodni, dejanje pa usmerjeno na drugega, ne na vršilca dejanja (sicer bi šlo za tvornik). V trpniku s se so glagolske oblike lahko v osebni ($G_{os. obl.}$) ali v neosebni obliki ($G_{nedol.}$).

V trpnih oblikah s se, ki ustrezajo formulaciji $\pm\check{z}O_{-v} + SE + G_{os. obl.}$, je od dejanja prizadeti pogostejše neživo (70 %). Ne glede na kategorijo (ne)živosti je glagolski čas najpogostejše sedanjik, naklon povedni, vid pa dovršni.

$\pm\check{z}O_{-v} + G_{os. obl.} + SE$												
$\pm\check{z}O$	glag. oseba, število					glag. čas		glag. naklon			glag. vid	
$+\check{z}O_{-v}$ 11	1. os. ed.	2. os. ed.	3. os. ed.	1. os. mn.	3. os. mn.	sed.	pret.	pov.	vel.	pog.	dov.	nedov.
	1	1	7	3	2	14	–	12	1	1	10	4
$-\check{z}O_{-v}$ 26	–	–	20	–	7	25	2	26	1	–	16	11

Konstrukcije z $+\check{z}O$ izkazujejo pojav več različnih glagolskih oseb. Za trpnik še posebej zanimiva je raba 1. in 2. os. ed. ter 1. os. mn. Le po en primer predstavljata glagolski obliki v velelnem in pogojnem naklonu. Navedeni

²⁸ Orožen (1969: 1) ga imenuje reflektivni pasiv. Tomišić (2011: 166–167) ga opredeljuje kot skladenjsko uresničitev glagolov s se, kjer »gre za rabo glagola s se kot sredstva za potiskanje prvega delovalnika v ozadje, zato pri njih se obstaja samo v klitični obliki«. Orešnik (2007) ga v luči naravne skladnje označuje kot bolj naravnega od trpnika z deležnikom (33) in da »trpnik na se podvrste knjiga se je tiskala v Ljubljani nahajamo domala samo v tretjih osebah, medtem ko se trpnik z deležnikom rabi v vseh osebah (34). Brezosebkovni tip knjigo se je tiskalo v Ljubljani je manj pogosten od osebkovnega tipa knjiga se je tiskala v Ljubljani. Brezosebkovni trpnik se namreč rabi samo v 3. osebi ednine, osebkovni tudi v 3. osebi neednine. (34) Tip knjiga se je tiskala v Ljubljani je večpomenski (moti nas možni srednjiški pomen), tip knjigo se je tiskalo v Ljubljani pa ima samo trpni pomen (36).

zgledi z $+_{\text{žO}}$ v trpniku s se niso pomensko dvoumni (zagotovo izražajo trpnost, ne tvornosti).²⁹ Vse navedene zgleda zaradi prisotnosti dveh udeležencev (vršilca, ki sicer ni neposredno izražen, in prizadetega) pojmem trpno. Trpni pomen je dokazljiv neposredno iz sobesedila ali posredno iz globinskega pomena glagolske oblike (npr. *človek sam sebe ne more zveličati*).

- N. Shelish prijeti S. reſhno telo? D. Shelim. N. Sakai? D. Daſe vezh *poſvetim*,³⁰ ino vekſhe gnade boshje jadobim (83).
- Gloria in excelfis. /.../ O ſveto boshjo jagne / Grehe jemlesh od nas, / Nai je k-nam s-gnadoi nagne / Tvojo ſerze vſak zhas, / *Ti ſe s-ozhoi glih zhaſti*, / Ino ſvetim Duhom, / Mi ſmo v-tvoji oblaſti, / Bodi miloſtiv nam. / Kirie eleison. (131–132).
- N. Jeli je nam tiſti greh tüdi shkodo? D. Shkodo je nam, *vſi ſe v-tiſtem porodimo*, ſato je veli poherbani, ali Adamski greh (45).
- N. Sakai je nas Bog Ozha ſtvaro? D. Da *mi* nyemi ſluſhimo, ino *ſe ſvelizhamo* (35).
- N. Kdo nas je ſtvaro, ino kdo nas hrani? D. Bog Ozha. N. Sakai nas je ſtvaro? D. *Dabi mi* v-nyega verjeli, vüpali, nyega lübili, ino tak *ſe ſvelizhali* (43).

V trpniku s se z $+_{\text{žO}}$ glagolsko dejanje najpogosteje prizadeva neudeležene (3. os. ed. ali mn.). V spodnjih zgledih osebek zagotovo ni vršilec glagolskega dejanja (npr. *svetniki sami sebe ne častijo*).

- Ta vera je en dar boshji, ino lüzh, s-keroi *ſe zhlovek rafſvéti*; ino vſe verje, kai je Bog naſveſto /.../ (5).
- Kai nam hasnijo dobra dela? Is dobrih del, ino né famo is vere *ſe zhlovek pravizhnega vzhini*, ino ſadobi krono te pravize (21).

²⁹ V slovenskem jeziku velja pravilo, da s »se izražamo trpnik le tedaj, če je predmet, ki ga prizadeva dejanje, neživ: prim. *otava se kosi v poznem poletju* /.../ Lahko pa se rabi trpnik s se tudi v primerih, kadar predmet po vsej verjetnosti ne more biti (iz)vršilec dejanja: prim. *dojenček se kopa vsak dan*. Trpniku se seveda moramo prav izogibati tedaj, kadar bi bilo zvezo določne glagolske oblike in se mogoče pojmovati aktivno ali pasivno, tj. v zvezah z osebkom, ki je lahko tudi sam (iz)vršilec dejanja« (Toporišič 1967: 125). Žele (2001: 231) primer Janez se išče razlaga s splošnovršilskim SE (Išče se Janeza). Kljub načelu, da tip »knjiga se tiska« v primerih, kadar je osebek sam lahko dejaven, najprej pojmuje aktivno, šele če je to izključeno, tudi pasivno (Toporišič 1965: 103), primere obravnavam kot trpnik.

Boranič (1899: 151) ob zgledu zločinac se tuče ugotavlja, da je zločinac v prvem primeru lahko subjekt, se pa objekt, torej je (gramatični) subjekt identičen (gramatičnemu) objektu, v drugem primeru pa je zločinac gramatični subjekt, po logiki pa objekt, torej logični objekt, ker se na njem vrši neko dejanje (gramatični subjekt je enak logičnemu objektu). Slovanski jeziki so to neznatno razliko poenotili, pa v enem in drugem primeru rečejo zločinac se tuče, saj je beseda zločinac v obeh primerih objekt, le da je v prvem primeru gramatični, v drugem pa logični.

³⁰ Dokaz za trpni pomen sta tvorni ustreznici iz sobesedila: N. Jeli *ſveti Duh* niedniga *nepoſveti*, ker je nei v -kerſhanski zirkvi? (49); N. Gdé *nas je Bog ſvétí Düh poſvétó*? D. Na ſvitem kerſti (36).

- N. Kai nam pomaga fsveto posledno Olje? D. *Beteshnik fe* skos ti Sakrament *poterdi*, da leshi betek prenefe, ino fe fskushnyavam obrani (55).
- N. S-kakfhoi poboshnoftjoi *fe Maria zhafti*? D. S tim fsvetim roshenkranzom, s-litanyoi, ali s-drugemi molitvami (98).
- N. Kai fe saftopi shos Molitvo? D. Vfo dobro delo, s-kerim *fe Bog, ino nyegovi fsvetniki zhaftio, ino sasavajo* (120).

Primeri trpnika s *se z* _žO so pogostejši.³¹ Glagolske oblike so samo tretjeosebne, najpogostejše v sedanjiku (93 %). Glagoli so (z eno izjemo) v povednem naklonu (96 %). Trpnik s *se* ni vezan na en sam vid, saj je razmerje med dovršnimi in nedovršnimi glagoli dokaj poenoteno (59 % dovršnih). Ne glede na čas in naklon prevladujejo oblike s 3. os. ed. (74 %). Zgledi s 3. os. mn. so manj pogosti (26 %).

- N. Kai je potrebno k-kerfti? D. Toti trije shtüki: /.../ 2. Da *fe naturalska voda* na déte *vleje* (54).
- D. Povfodi je krifhtufh zeli, ino nei raslozhen, zhé gli *fe fsveta hoshtia raslomi*, krifhtufh zeli oftane v-vfakem tali (85).
- N. Kde *fe pije kerv krifhtufheva*? D. Pod ednoi fpodoboi tak dobro, kak pod dvema, kaiti je pod vfakoi fpodoboi pravo telo, ino kerv krifhtufheva (102).
- N. Kak *fe odpuftijo mali grehi*? (52)
- N. Kai je Pokora? D. Je en fsveti Sakrament, od krifhtufha noter poftavljen fa odpufhanye *grehov*, ker *fe po kerfti vzhinio* (105).

Izražanje v velelnem glagolskem naklonu je v trpniku s *se* izjema (en zgled, 4 %). S trpno glagolsko zvezo *svetiti se* je izražena želja, naj (ljudje/verniki) *svetijo (posvečujejo)* njegovo ime.³²

³¹ Trpnim podobni pa so primeri: Mefhni shegen je en Sakrament, v-kerem *fe* mefhnikom, ino drügem zirkvenim flushebnikom *edna mefhna, ino dühovna oblast, no posebna gnada dà*, da oni fvojo flüshbo, ino dühovno opravilo prav, ino dobro opravio (10); /.../ vfaki den *fe* nyim *mora* pomalem *Ozha nafh, zhesheha Maria, ino vera boshja*, pres drügega priftavlenya *naprei moliti* (31); N. Kai je fsveta Mefha? D. Je en nekervavi ofer novega testamenta od Krifhtufha Jefhufha noter poftavljen, v-kerem *fe* Ozhi nebeshkemi *telo, ino kerv Jefhufha Krifhtufha* na nyegovo zhaft, ino nafho fvelizhanye *gor ofra* (102). Ker se število glagolske oblike ne ujema s številom osebka (glagolska oblika je v tretji osebi ednine (*se dà; se mora naprej moliti; se gor ofra*), osebek pa dvojski (*edna mešna ino duhovna oblast no posebna gnada; telo, ino kerv Jezusa Kristusa*) ali množinski (*oča naš, češena Marija ino vera božja*)), konstrukcije po obliki sicer spominjajo na trpnik, vendar gre za tvornik. Trpnik bi bil, če bi se glagolske oblike ujemale s številom osebka (prizadetega) (*se dasta, se morajo naprej moliti, se gor ofrata*).

³² Oblika *naj se sveti tvoje ime* se je pojavljala že v stari cerkveni slovanščini (*отбче нашб иже јеси на небесѣхѣ, да свѣтитѣ сѣ имѣ твоје*).

- Pater nofter. K-tebi roke dershimo / O lubi Ozha nafh / Ino k-tebi krizhimo / O fmilife zhes nas; / *Nai fe fveti* po fveti / *Sveto tvojo imé* / Skos toti ofer fveti / To fo nashe profhnye. / Kirie eleison (138).

Trpnik s *se* je v sedanjiku pogostejši kot trpnik na *-n/-t*. V trpnih konstrukcijah s *se* nasploh glagolska dejanja najpogosteje izražajo sedanjost, zgleda s preteklikom sta le dva.

- D. Jas premifhlavam, kai fem pregrefho. /.../ N. Jeli fi tudi mora premifliti, kelko krat *fe je ti greh vzhino?* D. Pri velkih fi mora premifliti, né pa pri malih (69–70).
- O Jefhufh zhajt, no hvalo / Tebi vfi rezhemo, / Da *fe je telo dalo* / *Tvojo* nam sa hrano, / Ti kruh nam dá shivlenye / Je zhlovek vkup no Bog, / V-nyem dufhno svelizhenye / Dabimo od mefhnih rôk. / Kirie eleison (142).

Drugo obliko trpnika s *se* brez prislovnega določila vršilca glagolskega dejanja predstavljajo konstrukcije, katerih jedro je neosebna glagolska oblika ($\pm\check{z}O_{-v}$ + SE + $G_{nedol.}$). Primeri s prostim nedoločnikom niso bili najdeni. Pojavljal se je samo vezani nedoločnik ob naklonskih glagolih *morati* (78 %), ki izraža nujnost, in *moči* (22 %), ki izraža možnost. Oba naklonska glagola sta v vseh trpnih primerih rabljena dosledno, čeprav je za vzhodnoslovenski jezikovni prostor sicer bilo značilno prepletanje rabe obeh oblik. Glagolske osebe so ne glede na $\pm$ –živo samo tretjeosebne.

$\pm\check{z}O_{-v}$ + $G_{nedol.}$ + SE							
$\pm\check{z}O_{-v}$		glag. oseba, število		glag. čas	glag. naklon	glag. vid	
$+\check{z}O_{-v}$		3. os. ed.	3. os. mn.	sed.	pov.	dov.	nedov.
moči	2	2	–	2	2	2	–
$-\check{z}O_{-v}$							
morati	12	5	9	14	14	3	11
moči	2	2	–	2	2	2	–

Zgleda trpnika s *se*, za katera velja $+\check{z}O$ in $G_{nedol.}$, sta dva. Obakrat gre za v religioznih besedilih tipično zvezo *zveličati se*, rabljeno ob naklonskem glagolu *moči* (v trdilni in zanikani obliki).

- N. Kai je dushen, *en pametni zhlovek*, rafloshno snati, da *fe more svelizhati?* (41)
- N. Ker fveti Sakrament je nai potrebnéhi? D. Ti kerft, pres kerega *fe nifhe nemore svelizhati* (54).

Več je zgledov z neživim osebkom ($-\check{z}O$). Vezani nedoločnik se pojavlja ob naklonskih glagolih *morati* (88 %) in *moči* (12 %). Vse glagolske oblike so ne glede na naklonski glagol tretjeosebne, edninske in množinske. V trpnih

zvezah ob naklonskem glagolu moranja preseneča razmerje med dovršnimi in nedovršnimi nedoločniki (5 : 11), saj v drugih trpniških zgradbah prevladuje dovršni vid.

- N. Kai ja gnado jadobi beteshnik skos ti Sakrament? /.../ N. Gda *fe mora toti Sakrament prijeti*? D. Kak nai hitri betek je nevarni, da morebiti beteshnik nebi vezh sdravja jadobo (105–106).
- Salve Regina. *Tota molitev fe tüdi mora dezi naprei moliti* (33).
- Kratki nazhin, kak *fe morajo tri boshje kreposti obüditi*, ino *kere fe morajo* dezi nai bol v jutro, ino vezher ali po navüki *na pré moliti* (27).
- Sakai *fe* polek boshjih Japoved *morajo dershati Japovedi zirkvene*? (13.)
- *PESME. Kere fe morajo* pred kerfhanfkim návukom *peti* (125).

Primeri z naklonskim glagolom *moči* sta dva. V obeh gre za nemški kalk – prislov + glagol (*gor položiti, dol požreti*).³³ Vršilec glagolskega dejanja kljub na videz podobnim konstrukcijam ni isti (v prvem zgledu – *mešnik* – je izražen v predhodni povedi, v drugem – *človek* – pa v naslednji).

- N. Kak *fe* fadershish gda tebi mefhnik da S. reshno télo? D. Jas vpiram ozhi na femlo, stegnem Jesik telko, da *fe more S. refhno telo gor poloshiti*, primem tifto, ino tak poshrem (87).
- N. Sakai *fe* potli dà neshegnano vino piti? D. Sato, da *fe S. reshno telo leshi more dol poshreti*, ino *fe* vufta poperejo. N. Jeli je zhlovek dushen od tistega vina vfeti? D. Nei, ker hozhe, ali komi je potrebno vseme néko kaplo (88).

Trpnik s se s prislovnim določilom vršilca glagolskega dejanja

V obravnavani *Knjižici spitavanja* je bil trpnik *s se*, tako kot trpnik na *-n/-t*, rabljen tudi v polni obliki, to je s prislovnim določilom vršilca glagolskega dejanja.³⁴ Ta je izražen v rodilniku s predlogom *od*.³⁵ Najdenih je bilo šest primerov trpnika *s se* v polni obliki, od tega v enem z dvema prislovnima določiloma vršilca glagolskega dejanja (*od mene ino od mojih podložnih*) in s tremi glagolskimi oblikami *s se* (*se derži, vüči ino predga*). V šestih primerih

³³ Tudi zaradi takih po nemškem vzoru tvorjenih konstrukcij je bil trpnik pogosto zavračan kot tuja tvorba.

³⁴ Orešnik (2007: 33) sicer piše, da »trpnik na *se* domala nikoli ne izraža vršilca/nosilca glagolskega dejanja, medtem ko ga trpnik z deležnikom lahko izraža«. Trpnik na *se* (spet) dopušča rabo prislovnega določila vršilca/nosilca, a je taka raba za sedaj manj razvita kot pri trpniku s trpnim deležnikom (38).

³⁵ Tudi Orožen (1969, 1971) ugotavlja, da je v besedilih 18. in 19. stoletja povzročitelj dejanja lahko bil izražen na različne načine. Glej tudi Orel (1993).

je tako skupno sedem prislovnih določil vršilca glagolskega dejanja in osem trpnih glagolskih oblik s *se*. Vsi primeri trpnika s *se* v polni obliki ustrezajo formulaciji $\pm\dot{z}O_{-v} + SE + G_{os. obl.} + VGD$, pri čemer je osebek trpnega stavka (lahko je (ne)živo, tj. $\pm\dot{z}$) od dejanja prizadeti (ni vršilec dejanja, je $-v$), trpna glagolska oblika ob morfemu *se* pa je osebna (vedno v 3. osebi ednine). Prevladujejo trpni deležniki dovršnih glagolov (razmerje je 5 : 3), vse glagolske oblike so v sedanjiku.

$\pm\dot{z}O_{-v} + G_{os. obl.} + SE + VGD_{od/iz}$					
$\pm\dot{z}O_{-v}$	glag. oseba, število	glag. čas	glag. naklon	glag. vid	
$+\dot{z}O_{-v}$	3. os. ed.	sed.	pov.	dov.	nedov.
od 3	3	3	3	3	–
$-\dot{z}O_{-v}$					
od 3	5	5	5	2	3

Vršilec glagolskega dejanja je v trpniku s *se* izražen v primerih, za katere je značilno razmerje religiozno : človek (in obratno). V prvih treh zgledih je od dejanja prizadeti *človek* ($+\dot{z}$), vršilec glagolskega dejanja pa religiozno (*Sveti Duh*). Gre za dejanja z značilno religioznim pomenom – *posvetiti* in *potrditi*.

- Kak *fe zhlovek* po keršti *od Duha svetega pofveti*? (49.)
- Kai fa gnade fadobi en takfhi, *ker fe* v-ti zirkvi *od svetega Duha pofveti*? (49.)
- Ta Firma je en Sakrament, v-kerem *en kershen zhlovek* skos to fsveto Krismo, ino boshjo befedo *od Dūha svetega* v -gnadi *fe poterdi*, da on fvojo vero fšosna, ino polek tifte shivi (8).

Drugi trije zgledi izražajo razmerje človeka (vernika) do religioznega; prizadeto je neživo (tj. $-\dot{z}$), vršilec glagolskega dejanja pa *človek* (*verniki*, *podložni*). V prvih dveh zgledih gre za dokončano dejanje, zato je trpni deležnik dovršnega glagola (*dopuniti*, *včiniti*). V zadnjem zgledu pa so glagolska dejanja ob prislovnih zvezi *vsigdar* nedovršna (*deržati*, *vüčiti* in *predgati*).

- /.../ da mi kakti pokorna deza najho lübefen, ino dufhnoft s-kashemo, nafhemi lubesnive-mi ozhi, ker je v-nebefah, ino tak *nyegovo fsveto imé od nas*, ino v - nami *fe dopuni*, nyegovo kraljestvo k - nam pride, nyegova vola fe sgodi, kak na nebi, tak na semli (30).
- Hozhem fe fkerbeti, da *tota prava vera od mene, ino od mojih podloshnih*, ker fso moji fkerbi narozheni, *fe* vfjigdar *dershi*, *vüzh*i, ino *predga* (162).
- Poboshna Molitva. V - keroi zhlovek febe ino bratovzhino Marij priporozhi. Sveta Maria Mati boshja, ino diviza, jas te denes svolim sa mojo Gofpo, Sagovorniza, ino Mater, jas fi možno naprei v semem, da tebe nigdar nebodem sapušto, neti bodem dopušto, da *fe od mojih podloshnih* proti tvoji zhafti *kai vzhini*, sato tebe profim, vsemi mene ino vfe brate, ino feftr kerfhanškega navuka pod tvojo obrambo (163).

SKLEPNE UGOTOVITVE

V *Knjižici spitavanja teh pet glavnih štükov keršanskoga navüka* (1777), to je v tretji graški izdaji Parhamerjeve priredbe Kanizijevega katekizma, sta se pojavljali obe različici za izražanje trpnosti: trpnik s trpnim deležnikom na *-n/-t* in trpnik s *se*.

Trpnik na *-n/-t* se je pojavljal v dveh oblikah, v osnovni (brez prislovnega določila vršilca glagolskega dejanja) in v polni obliki (s prislovnim določilom vršilca glagolskega dejanja), prva samo z osebnimi oblikami glagola *biti*, druga z osebnimi in neosebnimi. V osnovni obliki trpnika na *-n/-t* vse najdene konstrukcije ustrezajo formulaciji $O_{-v} + BITI_{os. obl.} + trp. del. na -n/-t$. Tudi v oblikah s prislovnim določilom vršilca glagolskega dejanja je največ glagolskih oblik v osebni obliki ($O_{-v} + BITI_{os. obl.} + trp. del. na -n/-t + VGD$), samo ena je z neosebno obliko ($O_{-v} + BITI_{nedol.} + trp. del. na -n/-t + VGD$).

Tudi trpnik s *se* se je pojavljal brez prislovnega določila vršilca glagolskega dejanja ali z njim. Vršilec glagolskega dejanja je pogosteje neimenovan kot izpostavljen. Prvi skupini konstrukcij ustrežata formulaciji $\pm\check{z}O_{-v} + G_{os. obl.} + SE$ in $\pm\check{z}O_{-v} + G_{nedol.} + SE$, glede na to, ali je glagolska oblika v trpniku s *se* osebna ali neosebna. Primerov s prislovnim določilom vršilca glagolskega dejanja ($\pm\check{z}O_{-v} + G_{os. obl.} + SE + VGD$) je malo (šest primerov).

Razmerje po posameznih obravnavanih kategorijah v okviru posamezne trpne oblike in obeh trpnih oblik skupaj je razvidno iz razpredelnice.

$\pm\check{z}O_{-v}$			glag. oseba, število						glag. čas			glag. naklon			glag. vid	
			1. os. ed.	2. os. ed.	3. os. ed.	3. os. dv.	1. os. mn.	3. os. mn.	sed.	pret.	prih.	pov.	vel.	pog.	dov.	nedov.
trpnik na <i>-n/-t</i>	O_{-v}	25	–	7	25	1	1	1	22	6	7	28	7	–	27	8
SKUPAJ	25				35				35			35			35	
trpnik s <i>se</i>	$+\check{z}O_{-v}$	16	1	1	12	–	3	2	19	–	–	17	1	1	15	4
	$-\check{z}O_{-v}$	43	–	–	32	–	–	16	46	2	–	47	1	–	23	25
SKUPAJ	59				67				67			67			67	
trpnik na <i>-n/-t + trpnik s se</i>	$\pm\check{z}O_{-v}$	109	1	8	69	1	4	19	87	8	7	92	9	1	65	37
SKUPAJ	84				102				102			102			102	

V obravnavanem besedilu se je trpnik s *se* pojavljal skoraj dvakrat pogosteje kot trpnik na *-n/-t* (66 % : 34 %). Tako v trpniku na *-n/-t* kot v trpniku s *se* glagolsko dejanje najpogosteje prizadeva neudeleženca/neudeleženo (3. oseba). Tretjeosebne glagolske oblike v obeh oblikah trpnika skupaj predstavljajo kar 87 % vseh glagolskih oblik (od tega od trpnika na *-n/-t* 26 % in od trpnika s *se* 61 %).

Razlika v razmerju med glagolskimi časi, v katerih so glagolske oblike, je v trpniku na *-n/-t* nekoliko manjša kot v trpniku s *se*. V obeh trpnih oblikah prevladujejo glagolske oblike v sedanjiku (v trpniku na *-n/-t* 63 %, v trpniku s *se* celo 97 %), medtem ko sta preteklik in prihodnjik pogosteje zastopana v trpniku na *-n/-t* (17 % in 20 %) kot v trpniku s *se* (preteklik 3 %). Tudi v obeh oblikah trpnika skupaj prevladuje sedanjik (85 %), preteklika in prihodnjika je manj (8 % in 7 %).

Neenakovredno razmerje se kaže tudi med različnimi glagolskimi nakloni, v katerih je izraženo glagolsko dejanje. Tako v trpniku na *-n/-t* kot v trpniku s *se* sicer prevladuje povedni glagolski naklon, a je razmerje do drugih naklonskih možnosti v obeh oblikah trpnika precej neenotno. V trpniku na *-n/-t* je namreč 80 % zgledov v povednem glagolskem naklonu ter 20 % v velelnem, v trpniku s *se* pa povedni glagolski naklon predstavlja kar 96 %, ostanek pa 3 % velelni in 1 % pogojni glagolski naklon. V obeh oblikah trpnika skupaj je največ glagolskih dejanj v povednem glagolskem naklonu (90 %), zelo malo pa v velelnem (9 %) in pogojnem (1 %).

Tudi razmerje med dovršnimi in nedovršnimi glagoli je v obeh oblikah trpnika precej neenakovredno. V trpniku na *-n/-t* prevladujejo trpni deležniki iz dovršnih glagolov (77 %), nedovršnih je manj (23 %). V trpniku s *se* pa je razmerje med dovršnimi in nedovršnimi glagoli bolj sorazmerno (57 % : 43 %). In zaradi močne prevlade dovršnega glagolskega vida v trpniku na *-n/-t* tudi skupaj v obeh oblikah trpnika prevladuje dovršni glagolski vid (64 %). Nedovršnih glagolskih oblik je manj (36 %).

VIR

(Ignacij PARHAMER), 1777: *Knjižica spitavanja téh pet glavnih štükov keršanskoga navüka, Na visóko sapoved Dühovnih Poglavarov is nemških prestavlena, ino tretjo krat vün dana*. Graz: Widmanstätterski Erbi.

LITERATURA

BORANIĆ, 1899: O refleksivnim glagolima u hrvatskom jeziku. *Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Knjiga 140*. Zagreb. 131–132.

Sanda HAM, 1990: Pasiv i norma. *Jezik in slovstvo* 37/3, 65–76.

Fran ILEŠIČ, 1906: Početki štajersko-slovenske književnosti v 18. stoletju. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 3/1–2, 1–32.

Fran JESENOVEC, 1965: Raba trpnika v slovenščini. *Jezikovni pogovori*. Ur. Francè Vurnik. Ljubljana: Cankarjeva založba. 94–99.

Marko JESENŠEK, 1988: Pomenske funkcije nedoločnika, namenilnika in pasivnih konstrukcij v Kremplovih Dogodivščinah štajerske zemlje. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 24/2, 200–215.

– –, 1991: Knjižne različice v okviru panonske narečne baze. Corcin Mátyás-konferencia. Posvetovanje Matjaža Korvina. 104–112.

– –, 1991/92: Jezikovni sistemi v slovenskem (alpskem in panonskem) govornem območju. *Jezik in slovstvo*, 173–181.

– –, 2004: Slovensko besedje v panonskem jezikovnem prostoru. *Besedoslovne lastnosti slovenskega knjižnega jezika in narečij*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo.

– –, 2005a: *Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*. Maribor: Slavistično društvo.

– –, 2005b: Vzhodnoštajersko in kajkavsko besedje v slovenskem prevodu Parhamerjevega katekizma. *Studia Historica Slovenica*, 5/1–3, 765–776.

– –, 2008: Raba trpnika v Trubarjevem prevodu Matevževega evangelija. *Reformacija na Slovenskem (Ob 500-letnici Trubarjevega rojstva. Povzetki predavanj)*. Ljubljana: FF (Obdobja, 27). 20–21.

– –, 2009: Nastanek in razvoj vzhodnoštajerskega knjižnega jezika. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 80/1, 93–112.

– –, 2011: Osrednje- in vzhodnoslovenski knjižni jezik – med alpsko in panonsko slovenščino. *Globinska moč besede. Red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: FF. 234–250.

Katekizem Katoliške Cerkve, 1993: Ljubljana: Slovenska škofovska konferenca.

Mihaela KOLETNIK, 1998: Slovenskogoriško narečje v Dajnkovem rojstnem kraju. Dajnkov zbornik. Maribor. 257–271.

– –, 2001: *Slovenskogoriško narečje*. Maribor: Slavistično društvo Maribor, Zora 12.

– –, 2003: O besedju in slovensko-nemških jezikovnih stikih v panonskih govorih. *Glasoslovje, besedoslovje in besedotvorje v delih Jakoba Riglerja*, Zora 25. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo. 229–299.

– –, 2004: Morfološki oris slovenskogoriškega narečja. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 75/2–3, 659–667.

Mira KRAJNC IVIČ, 2008: Poskus jezikovnopragmatične in sociolingvistične analize Borovnjakovih Velikega katekizma in Duhovne hrane v primerjavi s sodobnimi priročniki za verouk. *Življenje in delo Jožefa Borovnjaka*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo Maribor. 218–231.

Križaj ORTAR, 1993: Trpnost in stanje v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku. Teze za predavanje. *Vprašanja slovarja in zdomske književnosti*. Ur. Martina Orožen in Mateja Hočvar. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport. 229–235.

- Andreja LEGAN RAVNIKAR, 2002: Diferencialni razvoj obredne terminologije v pokrajinskih knjižnih različicah 18. stoletja in začetka 19. stoletja. *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika*, Zora 18, Maribor: Slavistično društvo Maribor. 354–366.
- Fran LEVSTIK, 1933: Napake slovenskega pisanja. *Zbrano delo*. Ljubljana: DZS. 110–111.
- Tine LOGAR, 1996: *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana: SAZU.
- Majda MERŠE, 2001: Glagolski vid v primerjavi z načinom in naklonom v Trubarjevih in Dalmatinovih biblijskih prevodih. *Jezikoslovni zapiski*, 7/1–2, 113–128.
- –, 2006: Glagolski vid v povezavi z drugimi glagolskimi kategorijami v knjižnem jeziku 16. stoletja. *Slavistična revija* 54/posebna številka, 177–191.
- –, 2009: *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja. Razprave o oblikoslovju, besedotvorju, glasoslovju in pravopisu*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Irena OREL, 1993: *Predložni sistem v razvoju slovenskega knjižnega jezika od 16. do 19. stoletja: doktorska disertacija*. Ljubljana.
- –, 2001: Slovenski pisni jezik nekdaj in danes – med izročilom in govorom. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Obdobja* 20. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 551–562.
- –, 2009: Starejša besedila kot vir za preučevanje zemljepisnih jezikovnih razlikov. *Slovenska narečja med sistemom in rabo. Obdobja* 26. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 3–22.
- –, 2010: Normativnost osrednjega slovenskega knjižnega jezika od 16. do 19. stoletja. *Slavistična revija*, 58/1, 29–43.
- –, 2011: Od znanega k manj znanemu v 18. stoletju: od Škofjeloškega do Osapskega pasijona, od Stržinarjeve do Kadunčeve pesmarice, od pridig Janeza Svetokriškega do rokopisnih pridig s Koroškega. *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem*. Ur. Miha Preinfalk. 389–399.
- Janez OREŠNIK, 1986/87: O slovenskem glagolskem načinu. *Jezik in slovstvo*, 32/5, 146–150.
- –, 2006: Slovenski trpnik z deležnikom (v naravni skladnji). *Jezikovna predanost: akademiku prof. dr. Jožetu Toporišču ob 80-letnici*. Ur. Marko Jesenšek in Zinka Zorko. Maribor: Slavistično društvo, Ljubljana: SAZU.
- –, 2007: Slovenski trpnik na se (v naravni skladnji). *Slavistična revija*, 55/1–2, 32–39.
- Martina OROŽEN, 1969: Raba pasiva in medija v knjižnem jeziku 18. stoletja. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 5. Ljubljana: s. n.
- –, 1971: Oblike z deležnikom na -n/-t in s se v tekstih 18. (in 19.) stoletja. *Slavistična revija*, 19/3, 273–292.
- –, 1974: O vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku. *Zbornik Štefan Küzmiča*. Murska Sobota.
- –, 1996a: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- –, 1996b: Slovenski knjižni jezik in zaton pokrajinskih različic v prvi polovici 19. stoletja. *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- –, 2003: *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. Zora 26. Maribor: Slavistično društvo.

– –, 2010: Slovenski jezikovni razvoj v luči sistemskih inovacij in jezikovne kreativnosti. *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika*. Bielsko-Biala. 25–40.

Breda POGORELEC, 2001: Slovenski knjižni jezik – norma in življenje. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja. Obdobja 20*. Ljubljana. 203–208.

– –, 2011: *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika. Jezikoslovni spisi I*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Simona PULKO, 2008: Borovnjakov Veliki katekizmus in Kardošev Kratki Navuk Krsztantsztva. *Življenje in delo Jožefa Borovnjaka*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo Maribor. 133–139.

Bernard RAJH, 1984: Severovzhodna Slovenija pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika do konca prve polovice 19. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 38–49.

– –, 1999: Prispevki k zgodovini vzhodnoštajerskega knjižnega jezika. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 343–353.

– –, 2002: Dajnkov poskus standardizacije slovenskogoriškega govora. *Od narečja do vzhodnoštajerskega knjižnega jezika. Zora 19*. Maribor: Slavistično društvo.

Jakob RIGLER, 1968: Jezikovnokulturna orientacija Štajercev v starejših obdobjih. *Svet med Muro in Dravo: ob stoletnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru 1868–1968*. Ur. Viktor Vrtnjak. Maribor: Obzorja. 661–681.

Marijan SMOLIK, 1992: Slovenski katekizmi sv. Petra Kanizija. *Jezuiti na Slovenskem: zbornik simpozija*. Ljubljana: Teološka fakulteta. 180–188.

Alojzij Slavko SNOJ, 1985a: Naši katehetski viri in učbeniki do razsvetljenstva. *Bogoslovni vestnik*, 45/1, 43–62.

– –, 1985b: Naši katehetski viri in učbeniki od razsvetljenstva do srede dvajsetega stoletja. *Bogoslovni vestnik*, 45/4, 389–410.

Hotimir TIVADAR, 2011: Regionalna (in socialna) različnost slovenskega (knjižnega) jezika v zgodovini in sedanjosti. *Globinska moč besede. Per. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici. Zora 80*. Maribor: Filozofska fakulteta. 80–91.

Mojca TOMIŠIČ, 2011: *Oprostite, zaspal sem se! Glagoli s se v slovenščini*. Maribor: Filozofska fakulteta.

Jože TOPORIŠIČ, 1965: O slovenskih glagolskih načinih. *Jezikovni pogovori*. Ur. Francè Vurnik. Ljubljana: Cankarjeva založba. 100–105.

– –, 1967: Poizkus modernejšje obravnave glagolskih kategorij. *Jezik in slovstvo*, 12/4, 117–127.

– –, 1974: *Slovenski knjižni jezik 2*. Maribor: Založba Obzorja.

– –, 1974: Stilnost oblikoslovnih kategorij. *Slavistična revija*, 22/3, 245–262.

– –, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

– –, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

Natalija ULČNIK, 2009: *Začetki prekmurskega časopisja. Zora 67*. Maribor: Filozofska fakulteta.

Melita ZEMLJAK JONTES, 2008: Narečne značilnosti v izbranih besedilih Božidarja Raiča. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 79 (44)/1–2, 179–205.

Zinka ZORKO, 1998: *Haloško narečje in druge dialektološke študije*. Maribor: Slavistično društvo.

– –, 2009: *Narečjeslovne razprave o koroških, štajerskih in panonskih govorih*. Maribor: Filozofska fakulteta.

France ŽAGAR, 1983/84: *Tvornik in trpnik* (Poskusna lekcija za višje razrede osnovne šole). *Jezik in slovstvo*, 29/4, 135–139.

Andreja ŽELE, 2001: *Vezljivost v slovenskem jeziku (S poudarkom na glagolu)*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU.

– –, 2012: Posebne zmožnosti slovenščine znotraj glagolskoudeleženskega razmerja. *Slavistična revija*, 60/1, 59–77.

PASSIVE CONSTRUCTIONS IN *KNIŽICA SPITAVANJA TEH PET GLAVNIH ŠTŮKOV KERŠANSKOGA NAVŮKA* (1777)

SUMMARY

The first part of the treatise presents Canisius' Catechisms and adaptations of Canisius' catechism. The oldest preserved translation of Canisius' Catechism in Slovenia is from 1615: *Catechismus Petri Canisij Soc. Jesv Th. Skusi malane Figure naprej postavljen. S'Cessarskim oslobodovajnem*. It is Canisius' Catechismus minor with pictures (images) by the Jesuit Janez Čandik (1581–1624). There is very little text, mostly only as subtitles under the images (so the children were able to learn it by heart). Translations of Canisius' Catechism, which were published in Graz, are emphasised; we call them the Graz editions of Canisius' Catechism. They were adapted by Jesuit Ignaz Parhamer. The first one was published in 1758 (*Obchinzka knisicza izpityvanya teh pet glavneh stukov maloga katekismussa postuvanoga patra Petra Kanisiussa*), two more followed, one in 1764 and one in 1777. The Graz editions of Canisius' Catechism played an important role in formation of the east-Styria (standard) language.

The second part of the treatise gives a linguistic study of the third Graz edition of Canisius' Catechism (1777), with emphasis on the passive voice. Both passive voice forms are found in the analysed text, i.e. the passive with the passive participle (passive on *-n/-t*) and the passive with *se*. The passive with *se* is used more frequently (it presents two thirds of all passive examples), and this is characteristic for the east Slovene language space in general. It is characteristic for the passive constructions that the doer of the verbal act is more often hidden than named. In the discussed text, both passive forms are found with or without the doer of the verbal act. The one, who is influenced by the verbal act, is mostly not participating, i.e. it is in the 3rd person. The grammatical tense is most frequently the present tense, much rarely the past or the future tense; in the grammatical mood the indicative is the most common; there are a lot less examples of the imperative, and only a few examples of the conditional mood.

PASSIVKONSTRUKTIONEN IN KNIŽICA SPITAVANJA TEH PET GLAVNIH ŠTÜKOV KERŠANSKOGA NAVŮKA (1777)

Zusammenfassung

Im ersten Teil des Artikels werden Canisius Katechismen und derer Bearbeitungen vorgestellt. Die älteste erhaltene Übersetzung des Canisius Katechismus in Slowenien ist aus dem Jahr 1615 und sie trägt den Namen *Catechismus Petri Canisij Soc. Jesv Th. Skusi malane Figure naprej postavlen. S'Cessarskim oslobodovajnem*. Es handelt sich um den kleinsten Katechismus von Canisius mit Bildern (Abbildungen) vom Jesuit Janez Čandik (1581–1624). Es gibt nur sehr wenig Text, meistens dient er nur als Untertitel der Abbildungen (damit die Kinder es auswendig lernen konnten). Im Artikel werden besonders die Übersetzungen von Canisius Katechismus hervorgehoben, die in Graz erschien und als Grazer Ausgaben des Canisius Katechismus bezeichnet werden. Diese Ausgaben wurden vom Jesuit Ignaz Parhamer bearbeitet. Die erste Ausgabe ist im Jahr 1758 erschienen (*Obchinzka knisicza izpityvanya teh pet glavneh stukov maloga katekismussa postuvanoga patra Petra Kanisiussa*), es folgten noch zwei, und zwar in den Jahren 1764 und 1777. Die Grazer Ausgaben des Canisius Katechismus spielten eine wichtige Rolle in der Formierung der oststeirischen (Standard-) Sprache.

Im zweiten Teil der Abhandlung wird die dritte Grazer Ausgabe des Canisius Katechismus (1777) aus linguistischer Sicht, mit Betonung auf dem Passiv, erforscht. Im erforschten Text kommen beide Passivformen vor, d.h. Passiv mit dem Partizip (Passiv auf *-n/-t*) und Passiv mit *se*. Von beiden Varianten ist die Variante des Passivs mit *se* üblicher (sie stellt zwei Drittel aller Passivbeispiele dar), was für den oststeirischen Sprachraum im Allgemeinen typisch ist. Es ist für die Passivkonstruktionen typisch, dass der Träger des Vorganges öfter verdeckt als genannt wird. Im behandelten Text kommen beide Passivformen ohne oder mit dem Träger des Vorganges vor. Die/derjenige, der von dem Vorgang betroffen wird, ist meistens nicht beteiligt, d.h. sie/er/es ist in 3. Person. Tempus der Passivkonstruktion ist meistens Präsens, viel seltener ist dies Vergangenheitstempus oder Futur. Bei den Modi der Passivformen findet man überwiegend den Indikativ; den Imperativ gibt es viel weniger, den Konditional findet man sehr selten.